

a verset többször megírtam. Nemegetszer ugyanazzal a címmel" (424). „Annak idején a katolikus irodalmat méltatva erősen fogalmaztam. Az új kiadásban javítottam, enyhítettem a megállapításaimon" (398).

Mások tanácsát is készséggel fogadta. Korábbi ismereteinkkel egybevág, hogy *Homokszák* című drámájában a főszereplő Sinkovics Imre kérésére készséggel megrövidítette az egyik mondatot. „Örökre kihúzom" — mondta, sőt köszönte, a további igazít-

tásokhoz is látatlanban hozzájárult. „Számomra — úgymond — minden változtatás: propozíció" (741).

Ez csak egyetlen példa, egyetlen szempont, amely a gyűjtemény sokféle kiaknázásának lehetőségét jelzi. A kötetet gondozó, előszóval és utószóval közölt jegyzettel ellátó Földes Anna értékes ráadást adott az eddig ismert életműre.

(1988)

Péter László

IOANNES BOCATIUS: OPERA QUAE EXSTANT OMNIA. POETICA

Edidit: Franciscus Csonka. Bp., 1990. Akadémiai Kiadó. 1117 l. (Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum. Series nova, tomus XII/1-2.)

Joannes Bocatiusnak és költészetének annak idején a hatkötetes magyar irodalomtörténet második köteté egy teljes oldalt sem szentelt. „Sztouikus manierista tudós költészet", s azon belül „latin alkalmi költészet" címszavak alatt együtt szerepelt itt a szerző Tolnai Balog Jánossal, Thúri Györggyel és Filiczki Jánossal. Az akkor leírt életrajzi vázlatot és értékelést alaposan megtépzta az idő — most, hogy ez a két vaskos kötet megjelent, eddigi elképzeléseinket végképp a sutba dobhatjuk.

Csonka Ferencről régóta tudtuk, hogy Christian Schesaeus műveinek sajtó alá rendezése után a Bocatius-összesen dolgozik, a munka méretei és eredményessége azonban minden elképzelésünket felülmúlták: a termékeny latin alkalmi költő fennmaradt versei a függelékkel, a legszükebbébb jegyzetekkel és mutatókkal együtt több mint ezer oldalt töltenek meg (mindezt mintaszerű kiadásban!), s a prózai művek még csak ezután fognak megjelenni. Bármennyire is alkalmi ez a költészet, s szépirodalmi szempontból kevésbé értékelhető, ilyen tömegű, mégsem egészen lebecsülendő színvonalú vers nagy értéket jelent számunkra.

Bocatius maga mint történelmi személyiség sem érdektelen, magasba ívelő, mélybe hulló, majd egy új korszakban már soha igazán magára nem találó sorsa önmagában is tanulságos. Eredeti neve Johann Bock, német apától és szorb anyától született Alsó-Lausitzban. Korai, homályos esztendőik után Morvaországon keresztül jutott el Magyarországra, ahol 1592-ben az eperjesi iskola másodtanára lett. Itt

kezdődött meredeken emelkedő karrierje, amelyet elsősorban alkalmi verseinek köszönhetett, ezekkel ugyanis elárasztotta a vidék és az ország kiválóságait. 1594-től ő lett az iskola rektora, 1595-ben előnyös házasságot kötött, 1596-ban Miksa főherceg és Forgách Simon ajánatára poeta laureatusi címet kapott a császártól, s még ugyanebben az esztendőben magiszteri fokozatot szerzett Wittenbergben. 1598-ban Forgách Simon javaslatára nemességet kapott, 1599-ben Kassán lett lektor, de egy fél év múlva már a város nótáriusa, s nem sokára Északkelet-Magyarország metropoliszának főbírája. Az ő nevéhez fűződik az a történelmi cselekedet, amikor is Kassa városa megnyitotta a kapuit Bocskay hádjai előtt. Pályájának csúcán németországi követségbe indult Bocskay megbízásából, azonban a nemzetközi politika ármányai a sikeres latin költő képességeit szemmel láthatóan már meghaladták: belesétált a csapdába, és császári fogságba esett. Öt év rabság után itthon egy másik világ várta, noha művelt és irodalomszerető kortársai többé-kevésbé visszafogadták, mint afféle „kabátlopási ügybe" keveredett embernek a hivatalos karrieréről végképp le kellett mondania. Bethlen Gábor hadjárata már későn jött az idősödő mesternek, 1621. november 12-én, a nikolsburgi béketárgyalásokon érte utol a halál.

Csonka Ferenc monumentális szövegkiadásáról nehéz kritikát írni, a továbbiakban elsősorban arra szeretnék rávilágítani, mennyiben változtatja meg ez a könyv a korszakról alkotott eddigi elképzeléseinket.

A jogos dicséret mellett csupán egy-két kritikai megjegyzésem van. Az első az, hogy Bocatius szétszórtan (nem saját verseskötetben megjelent) verseinél nehéz feloldani a forrás rövidítését, mert külön jegyzékben szerepelnek a nyomtatott és a kéziratos források, az első kötet elején található többféle rövidítésjegyzék között az ember ezért eleinte sokat tévelyeg. A második és egyben utolsó bírálatom a versértelmezés (illetve korszakismeret) és ezáltal a névmutató kisebb bizonytalanságaira utal. Példának okáért ilyen az 516. számú vers (Ioanni Fabricio de dominis Francisco et Sigismundo Mariassi) 17–18 sora:

„Alterius Basilia pias solertia pubem
Fabricii docuit maxima litterulas.”

Ez nem jelenthet mást, mint azt, hogy Máriássy Ferencet (akire az „alterius” vonatkozik) Szikszai Fabricius Balázs tanította, mégis a névmutató Joannes Fabriciusra utal. Ugyanígy hibás a 679. számú, homonnai Drugeth István temetésére készült vers 43. sorának értelmezése, ahol a következő családneveket olvashatjuk: Báthory, Dobó, Drugeth, Rákóczi — tehát a korszak és a környék művelt református főurai, eszedi Báthory István, Dobó Ferenc, homonnai Drugeth István és Rákóczi Zsigmond — a mutató mégis Rákóczi György alatt utal erre a sorra. Ezek az apróbb hiányosságok az értelmezés és a kommentár fontosságára hívják fel a figyelmünket.

Bocatius verses életműve — irodalmi értékén túl — úgy is felfogható mint a korszak művelődésének északkelet-magyarországi enciklopédiája, amely a szórványos levéltári forrásoknál is hibb képet ad az akkori „irodalmi infrastruktúráról”; ez a benyomás erősödött meg bennem a kritikai kiadást végigolvasva. Ha valóban meg akarjuk ismerni ezt a világot, semmi mást nem kell tennünk, mint részletes jegyzeteket és kommentárt írni Bocatius verseihez és a bennük szereplő személyekhez, eseményekhez; olyan új összefüggések tárulhatnak így a szemünk elé, amelyek idáig jórészt rejtve maradtak. Ha ezt a munkát itt és most nem is tudom elvégezni (irodalomtörténészek nemzedékeinek elegendő munkát adhat ez a feladat!), szeretnék néhány általános összefüggést megvilágítani. Beszélnem kell először is arról, hogy németországi

lelkészek, tanárok és orvosok felsőmagyarországi hivatalvállalása egyáltalán nem volt ritka jelenség a 16. század második felében, annál is inkább mert az itteni városok polgársága nagyrészt maga is német volt. Bocatius számára, mivel a csehhez közel álló szorb nyelvet is beszélte, még a szlovákokkal való érintkezés sem jelenthetett nyelvi problémát. Kassán különösen gyakori volt ez a jelenség: kivétel nélkül idegen eredetű orvosai közül kiemelkedik Kopernikus tanítványa és kiadója, Georg Joachim Rheticus (1573–1574), papjai közül meg kell említenünk Johann Heerbrandot, Jakob Heerbrand neves tübingeni lutheránus teológus nokaöccsét, aki 1596-ban Mátyás főherceggel és jezsuitáival került összeütközésbe, s ezért kényszerült innen távozni, de szólhatunk Bocatius kassai rektor-elődjéről, Albert Grawerről is, aki szintén Németországból jött, s oda is ment vissza. Nem volt tehát egyedi jelenség Bocatius idejövetele, ami különleges, az a gyors beilleszkedés és karrier, az, hogy bár magyarul a jelek szerint soha nem tanult meg jól, mégis Hungarussá vált.

Eperjes és Kassa az 1590-es években nem volt éppen békésnek mondható: miközben zajlott (nem is olyan messze!) a tizenöt éves háború, a két nagy protestáns felekezet, a református és az evangélikus, hívei az ún. felsőmagyarországi kryptokálvinizmus ürügyén elkeseredett hitvitákat folytattak egymással, s egymást kölcsönösen gyengítve nem vették észre, mennyire fenyegetően közelít az erőszakos ellenreformáció. Bocatius ugyan lutheránus volt és verset írt Albert Grawer anti-kálvinista vitairata elé, mégis, mint a késő-humanista tudós társadalom tagja, szót tudott érteni mindegyik féllel, még a katolikusokkal is. A verseiben megszólaltatott személyiségek között ott van mindenki, aki számít, talán csak ketten hiányoznak: a fél Európával levelező Sebastian Ambrosius Lahm, késő-márki kryptokálvinista lelkész, illetve pártfogója, Thököly Sebestyén. A névsor így is lenyűgöző, először is ott találjuk benne az európai késő-humanizmus számos jeles személyiségét: Matthaeus Dresser, Paulus Melissus, Theodor Beza, Johannes Posthius, Nicodemus Frischlin, Wenceslaw Budovec, Caspar Cunradus, Ludovicus Camerarius, Peter Brederode, Georg Rem, Janus Gruter, Jeszenszky János, Caspar Dornavius.

Verset írt a császári–királyi család tagjaihoz, a királyi adminisztráció hivatalnokaihoz, ezen belül is főként a Kassán székelő Szepesi Kamarát tüntette ki, ennek egyik tanácsosa, a külföldi egyetemeket járt Georg Hoffmann a fő pártfogói közé tartozott. De nem maradtak ki a felsőmagyarországi városok és polgárok, az ott működő orvosok és gyógyszerészek, valamint a környéken állomásozó német csapatok parancsnokai sem. A főúri pártfogók közül, mint már utaltam rá, Forgách Simon volt a legjelentősebb, fiai közül éppúgy megtaláljuk a versekben a katolikus főpappá lett Forgách Ferenc nevét, mint Forgách Mihályt, az utóbbihoz frott Lipsius-levelet Bocatius versbe is szedte. Itt vannak a humanista műveltségű nemesek is: Kátay Mihály, a Kapyak, Darholczok, Máriássyak, Péchy Zsigmond, Alaghy Ferenc, Czobor Mihály, sóvári Soós Kristóf, Stansith-Horváth Gergely és Johann Kraus, a Lengyelországnak elzálogosított szepesi városok provizora. Nem hiányoznak a „kollégák” sem, a latinul verselő Tolnai Balog János, Andreas Mudronius és Thúri György, valamint más neves írók: Szenci Molnár Albert, Alvinci Péter, Rimay János, Lackner Kristóf és Szepsi Csombor Márton. Itt békésen megférnek egymás mellett az ellenfelek, a felsőmagyarországi kryptokávinisták: Pilcius Gáspár, Thoraconymus Mátyás (és fia, János), Fabricius János, Tolnai Fabricius Tamás, Johann Mylius, Jancsi János; református papok és tanítók: Kállai Albert, Váci Gergely, Siderius János, Ceglédi János, a szlovák Andreas Medniensky, Károlyi Gáspár veje; valamint lutheránus ellenfeleik: Severinus Sculteti (Bocatius rokona a feleségén keresztül), Albert Grawer és a már említett Stansith-Horváth Gergely.

Csak töredékes vázlatát mondtam el an-

nak az egyedülálló tablónak, amely ebből a két kötetből kibontakozik, így is látható azonban milyen nagy jelentőségű ez a kritikai kiadás a magyarországi késő-humanizmus kutatásában. Lehetne még beszélni a nemzetközi kapcsolatokról, ezen belül is kiemelten Sziléziáról, Lausitzról és Morvaországról, melyek mintegy közvejtették számunkra az európai kulturális áramlatokat — ez a kutatási terület a nem olyan távoli jövőben nagy sikerrel kecsegtet. Nem szóltam Bocatius német nyelvű műveiről, erről egy, a korszakban járatos germanistának kellene nyilatkoznia, hisz ezek az alkotások egyszerre a német irodalom részei, s ugyanakkor a magyarországi németek (mint Hungarusok) 16. századi anyanyelvi működéséhez is sorolhatók. S végül ki lehetne fejteni azt a párhuzamot is, amely a két szorb, szerzőnk és Kaspar Peucer sorsa között kétségtől fennáll, az utóbbi, mint neves melanchthoniánus orvos (és Melanchton veje) maga is hosszú fogságot szenvedett, s erről a fogságról a „Bocatius Redivivus” ajánlása is megemlékezett.

Nagy kár, hogy csak egyetlen Csonka Ferenciünk van, pedig a hazai humanista latin irodalom kutatása, amely még sok meglepetést ígér, a kritikai kiadások nélkül nem tud igazán előre lépni. Pedig ha csak Bocatius kortársait nézzük, ott van Tolnai Balog János, Thúri György, Filiczki János, Andreas Mudronius és számos kisebb poéta — műveik összegyűjtetlenek és modern kiadásban hozzáférhetetlenek. Írássomat ezért nem fejezhetem be mással, mint azzal a kívánsággal: bárcsak minél több ilyen kiadás a rendelkezésünkre állana, s a „Bibliotheca scriptorum...” sorozat ontaná az újabb köteteket...!

Szabó András

ERDÉLYI ÉS HÓDOLTSÁGI JEZSUITA MISSZIÓK

I/1. 1609–1616.; I/2. 1617–1625. Sajtó alá rendezte Balázs Mihály, Fricsy Ádám, Lukács László, Monok István. Szeged, 1990. Scriptum Kft. 551 l. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 26/1 és 26/2)

E kettős kötet a római *Istituto Storico della Compagnia di Gesù*, a szegedi *József Attila Tudományegyetem Központi Könyvtára és I. sz. Magyar Irodalomtörténeti Tanácsa* együttműködésének eredményeként a

hazai művelődés-, irodalom- és egyháztörténet kutatói jelentős forráskiadvánnyal gazdagodtak. A szerkesztők a belső sorozati címlapon és a kötések gerincén feltüntették a kiadvány gazdájának, a szegedi *Régi*